

МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ

Директива (ЄС) 2024/1712 про внесення змін до Директиви 2011/36/ЄС щодо запобігання торгівлі людьми та захисту її жертв (2024)¹ доповнює перелік форм експлуатації, розглядаючи сурогатне материнство як форму «репродуктивної експлуатації». Вона орієнтована на покарання осіб, які примушують чи обманюють жінок, щоб вони ставали сурогатними матерями, і закликає країни-члени притягувати до відповідальності посередників та комерційних агентів.

Цитата: «Торгівля людьми може охоплювати ... примушування чи обман жінок, щоб вони виступали сурогатними матерями. Відповідальність за таку експлуатацію мають нести ті, хто організовує чи користується її результатами».

Доповідь Спеціальної доповідачки ООН з питань насильства щодо жінок і дівчат “Сурогатне материнство та насильство щодо жінок” (2025)² аналізує сурогатне материнство як форму репродуктивної експлуатації і наголошує, що ця практика часто пов’язана з торгівлею людьми та порушенням прав жінок, адже їхня вразливість використовується з комерційною метою. Доповідка підкреслює, що бідність і маргінальність жінок роблять їх основними сурогатними матерями і що «транскордонний характер явища посилює занепокоєння щодо торгівлі людьми та системної експлуатації жінок, а також дітей, народжених через сурогатне материнство». У переліку порушень прав людини називаються економічне насильство, торгівля та експлуатація, продаж дітей, загроза здоров’ю, втручання в приватне життя, примусове розлучення сімей та відсутність механізмів відшкодування.

Цитата: «Сурогатне материнство — це репродуктивна практика за участі третьої сторони, в рамках якої жінка виношує вагітність і передає дитину замовникам після народження. ... Жінки, що живуть у бідності чи належать до етнічних меншин і маргіналізованих груп, становлять переважну більшість сурогатних матерів, що підкреслює соціальну й економічну нерівність, яка лежить в основі цієї практики. ... Транскордонний вимір явища посилює занепокоєння щодо торгівлі людьми та системної експлуатації жінок у сурогатному материнстві, а також щодо дітей, народжених через цю практику. ... Порушення прав людини, пов’язані із сурогатним материнством, включають економічне насильство, торгівлю та експлуатацію, продаж дітей, загрози фізичному й психічному здоров’ю жінок і дітей, довільне втручання у приватне життя та розлучення сім’ї всупереч найкращим інтересам дитини».

Касабланська декларація (2023)³, яку ініціювали правозахисниці й громадські організації, закликає уряди засудити сурогатне материнство та вжити кроків для припинення цієї практики. Вона наголошує, що сурогатне материнство порушує права жінок і дітей та просить укласти міжнародну конвенцію про його заборону.

¹ Directive (EU) 2024/1712 amending Directive 2011/36/EU, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024L1712>

² Special Rapporteur on violence against women and girls, “The different manifestations of violence against women and girls in the context of surrogacy”, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n25/187/89/pdf/n2518789.pdf>

³ Casablanca Declaration, <https://declaration-surrogacy-casablanca.org>

Цитата: «Уряди мають засудити сурогатне материнство і вжити конкретних заходів для припинення практики, яка порушує права жінок і дітей; потрібна міжнародна конвенція для заборони сурогатного материнства».

Матеріали Спеціальної доповідки ООН з питань продажу та сексуальної експлуатації дітей (2018)⁴: доповідка Мод де Боер-Бюккіо наголошує, що комерційне сурогатне материнство з точки зору міжнародного права прав людини є продажем дітей. Це становить грубе порушення Конвенції про права дитини. Вона наголосила, що у всіх рішеннях щодо батьківства та відповідальності за дитину слід керуватися найкращими інтересами дитини, а договори з сурогатними матерями не забезпечують достатніх правозахисних гарантій.

Цитата: «Немає права на дитину за міжнародним правом. Діти — не товари чи послуги, які держава може гарантувати або надавати. Вони — люди з правами. ... Комерційне сурогатне материнство, як воно практикується в деяких країнах, зазвичай означає продаж дітей. ... Якщо сурогатна мати або третя сторона отримує винагороду чи іншу компенсацію за передачу дитини, відбувається продаж, згідно з міжнародним правом прав людини». «Найкращі інтереси дитини мають бути в центрі будь-якого рішення щодо батьківства та батьківської відповідальності; суди або інші компетентні органи повинні брати участь у таких визначеннях, оскільки приватні контракти не забезпечують достатніх правозахисних гарантій».

UNICEF та Child Identity Protection: “Ключові міркування: права дітей та сурогатне материнство” (2022)⁵ наголошує, що діти, народжені через сурогатне материнство, мають ті самі права, що й інші діти. Держави зобов’язані забезпечити їх реєстрацію й захист. Автори підкреслюють, що комерційний договір, у якому передача дитини залежить від оплати, є продажем дітей, а тому суперечить Конвенції про права дитини.

Цитата: «Діти, народжені шляхом сурогатного материнства, мають ті самі права, що й усі діти. Держави повинні створити юридичні механізми для захисту цих прав. Контракт, у якому передача дитини є умовою оплати, вважається продажем дитини».

Резолюція Європейського Парламенту від 17 грудня 2015 року про права людини у світі⁶: у пункті 115 резолюції Парламент засуджує сурогатне материнство як практику, що підриває людську гідність жінок. Парламент закликає заборонити гестаційне сурогатне материнство, оскільки воно передбачає репродуктивну експлуатацію та використання людського тіла з фінансовою вигодою.

Цитата: «Практика сурогатного материнства підриває гідність жінок; гестаційне сурогатне материнство, що передбачає репродуктивну експлуатацію з фінансовою

⁴ Reports of the Special Rapporteur on the sale and sexual exploitation of children, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-sale-of-children/surrogacy-and-sale-children>

⁵ Key Considerations: Children’s Rights & Surrogacy, <https://www.unicef.org/media/115331/file>
<https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-sale-of-children/surrogacy-and-sale-children>

⁶ Annual report on human rights and democracy in the world 2014 and the EU policy on the Matter. European Parliament resolution of 17 December 2015 on the Annual Report on Human Rights and Democracy in the World 2014 and the European Union’s policy on the matter (2015/2229(INI)) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015IP0470>

вигодою, особливо щодо вразливих жінок, має бути заборонено і розглядатися як питання першочергової важливості у політиці прав людини».

Конвенція Ради Європи про права людини та біомедицину (Ов'єдська конвенція, 1997)⁷: стаття 21 Конвенції забороняє отримувати фінансову вигоду з людського тіла та його частин. Це положення застосовується до комерційного сурогатного материнства, де використання тіла жінки є джерелом оплати.

Цитата: «Тіло людини та його частини як такі не повинні бути джерелом фінансової вигоди».

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966)⁸: стаття 7 Пакту забороняє піддавати будь-кого катуванню чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Експлуатація сурогатних матерів з примусом чи шахрайством може розглядатися як таке поводження.

Цитата: «Ніхто не повинен піддаватися катуванню або жорстокому, нелюдському чи такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню».

Європейська конвенція з прав людини (1950)⁹: стаття 3 Конвенції встановлює абсолютну заборону катувань і нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження. Це положення може бути застосоване у випадках сурогатного материнства, коли жінки зазнають примусу чи експлуатації.

Цитата: «Нікого не можна піддавати катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню».

Конвенція про міждержавне усиновлення (Гаазька, 1993)¹⁰ конвенція забезпечує, щоб міждержавні усиновлення відповідали найкращим інтересам дитини, і встановлює механізми співпраці між державами для запобігання викраденню, продажу чи торгівлі дітьми. Це важливо в контексті сурогатного материнства, бо гарантує, що усиновлення дітей не використовується для обходу заборони на продаж дітей.

Цитата: «Конвенція забезпечує, щоб міждержавне усиновлення відбувалося в інтересах дитини й запобігало викраденню, продажу чи торгівлі дітьми».

Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо продажу дітей, дитячої проституції та дитячої порнографії (2000)¹¹ визначає продаж дітей як будь-який акт, що передбачає передачу дитини за винагороду. Він зобов'язує держави криміналізувати продаж дітей та інші форми експлуатації. Це застосовується до комерційного сурогатного материнства, коли дитина передається за оплату.

Цитата: «Під продажем дітей розуміють будь-який акт або операцію, що передбачає передачу дитини будь-якою особою чи групою осіб іншій особі в обмін на будь-яку

⁷ Oviedo Convention and its Protocols, <https://www.coe.int/en/web/human-rights-and-biomedicine/oviedo-convention>

⁸ International Covenant on Civil and Political Rights, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

⁹ European Convention on Human Rights, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng

¹⁰ Convention of 29 May 1993 on Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption, <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=69>

¹¹ Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-sale-children-child>

винагороду або компенсацію ... держави-учасниці повинні забезпечити криміналізацію таких дій».

Звіт Європейського парламенту про торгівлю людьми (2023)¹² зазначає, що близько чверті жертв торгівлі людьми – це діти, здебільшого експлуатовані сексуально, але звіт також попереджає про нові форми експлуатації, включно з торгівлею з метою сурогатного материнства, і наголошує на необхідності правового реагування.

Цитата: «Третій звіт попередив про тривожне продовження торгівлі дітьми (25 % усіх жертв) ... та зростання нових форм експлуатації, таких як торгівля з метою сурогатного материнства».

Ці документи демонструють, що міжнародне право розглядає сурогатне материнство як потенційну форму експлуатації і продажу дітей, а також визнає необхідність захисту прав дітей, народжених за такими схемами.

Міжнародні документи не закріплюють за дорослими «права на дитину». Вони визнають право людей створювати сім'ю, але одночасно наголошують, що права та інтереси дитини мають пріоритет.

Загальна декларація прав людини (1948) та **Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966)** формулюють право на шлюб і на створення сім'ї, але не гарантують батькам право «отримати дитину будь-яким способом». Стаття 16 ЗДПЛ проголошує, що «чоловіки й жінки, які досягли повноліття, ... мають право на шлюб і право **заснувати сім'ю**». Стаття 23 МПГПП дублює цю норму: «Сім'я є природною й основною груповою одиницею суспільства та має право на захист»; «право чоловіків і жінок шлюбного віку **одружитися та створити сім'ю** повинно визнаватися». Водночас пакт вимагає, щоб держава забезпечувала захист дітей у випадку розлучення подружжя.

Конвенція про права дитини концентрується на правах дитини, а не на бажаннях дорослих. За статтею 7 дитина має бути зареєстрована після народження й має право на ім'я, громадянство і **«наскільки можливо, право знати та бути під опікою своїх батьків»**. Стаття 9 забороняє відокремлювати дитину від батьків проти їхньої волі, крім випадків, коли це відповідає найкращим інтересам дитини; вона також гарантує дитині право «регулярно підтримувати особисті стосунки та прямі контакти з обома батьками». Стаття 10 говорить, що дитина і батьки, які проживають у різних державах, мають право на об'єднання сім'ї та регулярні контакти. Ці норми підкреслюють обов'язок держав забезпечувати дитині можливість жити з батьками та знати своє походження.

Отже, міжнародні стандарти визнають право дорослих вступати в шлюб і створювати сім'ю, але не встановлюють абсолютного права на продовження роду будь-якими засобами. Натомість у Конвенції про права дитини пріоритет віддається праву дитини знати своїх батьків, бути під їхньою опікою та не розлучатися з ними, якщо це не суперечить її найкращим інтересам.

¹² Implementation Appraisal. Revision of Directive 2011/36/EU on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims
https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/740213/EPRS_BRI%282023%29740213_EN.pdf